

Vakkert og imponerende

Om takutsmykning i apotek 1600 – 1900 og i Generalitetsgården – Norsk Farmasihistorisk Museum

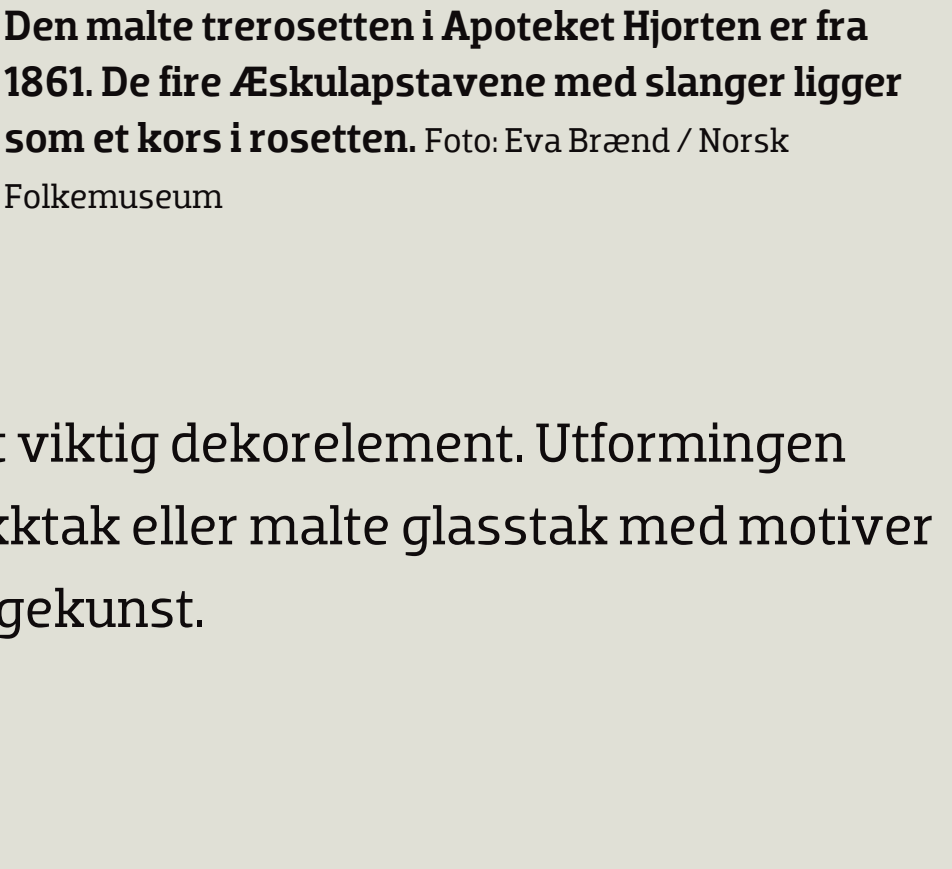
Av Trygve Fjeldstad, Anne Elisabeth Smedstad, Berit Regland og Gjertrud Sæter

Norsk Folkemuseum åpner i 2021 sin nye utstilling «TIDSRØM 1600 – 1914. Borgerskap og embetsstand». Apotekerne og apotekene er en naturlig del av dette. Vi skriver derfor en artikkelserie om apotekrelaterte emner som oppstart til utstillingen.

I den første artikkelen tok vi for oss apoteket som institusjon. Den neste artikkelen så nærmere på apotekeren som fagmann og samfunnsborger. I forrige artikkel så vi på apotekenes inventar, bruksgjønstander og symboler. I denne artikkelen tar vi for oss vakre og imponerende tak fra apotek og i Generalitetsgården. [1]

Om takutsmykning

I utstillingen «TIDSRØM 1600–1914» løfter Norsk Folkemuseum frem dekorasjonen av innertak som et spennende element for å beskrive mennesker og verdenssyn, også for borgerskapet i Norge. Utstillingen presenterer flere slike tak: to gipstak fra 1600-tallet som forestiller henholdsvis de syv dyder og de fire verdensdeler, og et dekorert tretak fra 1700-tallet fra en myntmesters sovegemakk fra Kongsberg, en mann som også var falskmyntner.

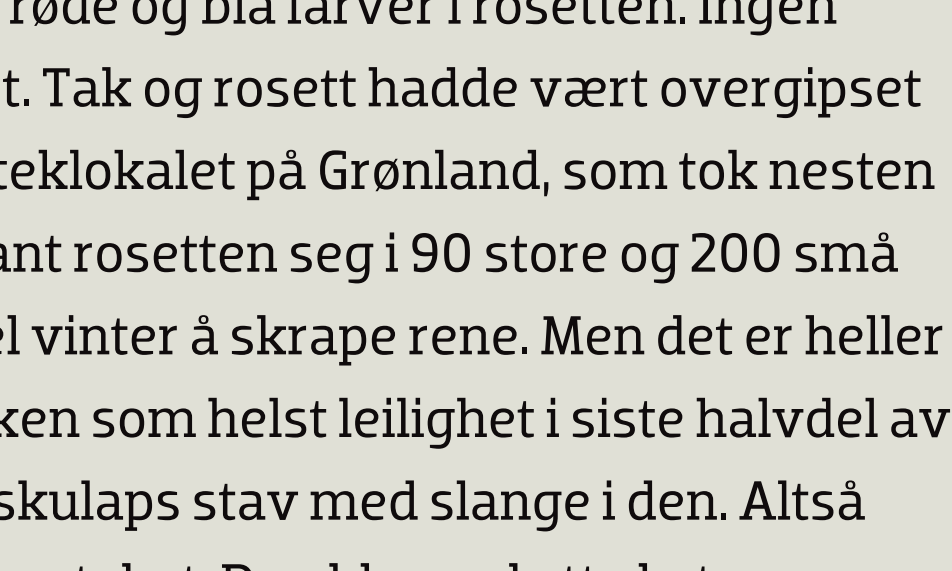

Den malte treroseetten i Apoteket Hjorten er fra 1861. De fire Æskulapstavene med slanger ligger som et kors i rosetten. Foto: Eva Brænd / Norsk Folkemuseum

Også i mange apotek kunne taket være et viktig dekorelement. Utformingen kunne variere: utskårne tak i edelte, stukktak eller malte glasstak med motiver som henviste til farmasi, legemidler og legeskunst.

Malte tak

Apoteket Hjorten på Grønland i Christiania ble etablert i 1857. Apoteket brant ned samme år. En ny apotekgård sto ferdig samme sted i 1861, tegnet av den norske arkitekt og stadskonduktor Christian Heinrich Grosch (1801–1865). Han var også mannen bak offentlige bygninger som Børsen (1828), Norges Bank (1830), Universitetsbygningen (1838–54) og Basarhallene ved Oslo domkirke (1840–59). I 1963 ble inventaret i offisinet gitt til Farmasihistorisk museum. Interiøret er i mørk mahogni, taket er dekorert med frise og en flerfarget rosett av tre.

Interiør fra Apoteket Hjorten Oslo med takrosetten fra 1861 Foto: Eva Brænd / Norsk Folkemuseum

Om flyttingen av taket og rosetten til Norsk Folkemuseum sies det: «I interiøret fra Apoteket Hjorten unngår man ikke det dekorerte taket med den praktfulle rosetten. Taket alene er det dyreste i museet. 10 000 kroner kostet det å få det i sin opprinnelige skikkelse og å få frem de røde og blå farver i rosetten. Ingen visste at den opprinnelig var mangefarvet. Tak og rosett hadde vært overgipset atten ganger! Mellom nedtagningen i apoteklokalet på Grønland, som tok nesten en hel natt, og monteringen i museet, befant rosetten seg i 90 store og 200 små stykker. Og dem tok det to personer en hel vinter å skrape rene. Men det er heller ingen hvilken som helst rosett fra en hvilken som helst leilighet i siste halvdel av 1800-året. Man fant legeskunstens gud, Æskulaps stav med slange i den. Altså måtte rosetten ha vært spesialbestilt for apoteket. Den ble med ett ekstra verdfull.»

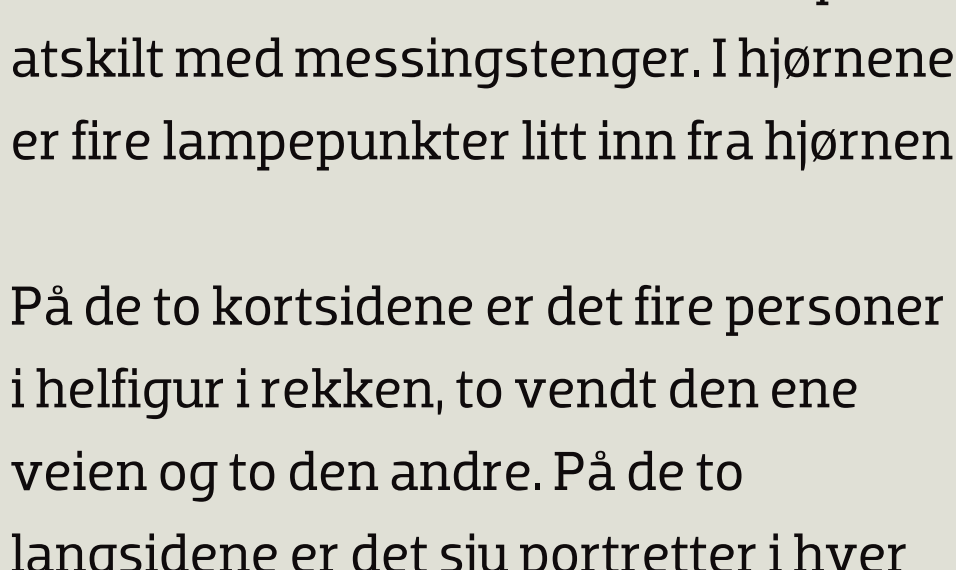
Glasstak

Interiør fra Svaneapoteket Larvik med en del av glasstaket. Foto: Norsk Folkemuseum

Svaneapoteket i Larvik ble opprettet i 1880. Apoteker Helge Thomassen Offerdahl (1855–1938), fikk bevilning til apoteket i 1905. Svaneapoteket i Larvik ble ødelagt av brann like etter at Offerdahl overtok. Offerdahl bygget et nytt og moderne apotek, med villa i hagen, i Prinsens gate. Det nye apoteket sto ferdig i 1907. Arkitekt var Kristian Hjalmar Biong (1870–1959) og offisinets glasstak er i et av hjørnene signert Jens Thorsen. I folketellingen i 1910 finner vi Jens Thorsen, malermester i Larvik.

Apoteket flyttet i 1977 inn i nye lokaler i Jegtorgstredet. Glasstaket i offisinet i apoteket i Prinsens gate var av stor interesse for Norsk Farmasihistorisk Museum, og ble overført til museet i 1985. Etter betydelig restaureringsarbeid ble taket montert i museets systematiske offisin i 1987.

Utsnitt av glasstaket fra Svaneapoteket Larvik med Hygieia, Æskulap, Scipio og Mithridates. Hvert hjørnefelt er dekorert med en svane. Foto: Eva Brænd / Norsk Folkemuseum

Taket kan vitne om en apoteker som gjerne ville markere seg. Ideen med dette spesielle taket er interessant. Samtidig som apoteker Offerdahl ga apoteket utsmykking ved bruk av lokale krefter, viste han også at han hadde store kunnskaper om medisinsk og farmasøytisk historie.

Det kan se ut til at Jens Thorsen har fått en liste over navn på de som skulle portretteres, med fødsels- og dødsår der disse var kjent, og at han ellers har fått utfolde seg ganske fritt. Taket er et hvitt glasstak, cirka 7,5 x 4,5 meter, delt opp med et rutemønster på 48 x 48 cm av 1 cm brede messingsstenger. Rundt kantene har taket bilder av personer som er mer eller mindre kjent i medisn- og farmasihistorien. Bildene er malt på blått glass, og er 90 x 48 cm. De er også atskilt med messingsstenger. I hjørnene er det bilder av svaner, 48 x 48 cm, og det er fire lampepunkter litt inn fra hjørnene.

På de to kortsidene er det fire personer i helligur i rekken, to vendt den ene veien og to den andre. På de to langsidene er det sju portretter i hver rekke. Personene er religiøse, historiske og mytiske, av betydning for medisinen og farmasien.

Her er alt fra de kjente Æskulap (Asklepios), Hygieia og Galenus, og skytshelgenene Cosmos (riktig navn er Kosmas) og Damian (som har fått ombyttede helgenattributter), til mange mindre kjente personer.

Det er en del feil i navn- og årstallsangivelser, og de som er født før vår tidsregning har fått fødsels- og dødsår oppgitt i feil rekkefølge. Et eksempel er Aristoteles, angitt 322–384 istedenfor 384–322. Det ser også ut til at samme mann er portrettert med to navn, Agrippa og Cajus Plinius. Maleren har enten tatt seg friheter – eller ikke visst bedre.

Æskulap, guden for medisn og helbredelse, holder en stav omslynget av en slange. Slangen gjenvant sin ungdom ved å skifte ham og Askulapstaven var derfor et symbol på legeskunsten. Nederst til venstre har kunstneren signert taket med sitt navn – Jens Thorsen. Foto: Eva Brænd / Norsk Folkemuseum

Svaneapoteket Larvik er dekorert med personer som er mer eller mindre kjent i medisn- og farmasihistorien. Her ser vi Cosmos, Damian og Hippocrates. Hvert hjørne er dekorert med en svane. Foto: Eva Brænd / Norsk Folkemuseum

Foto: Eva Brænd / Norsk Folkemuseum

Foto: Eva Brænd / Norsk Folkemuseum

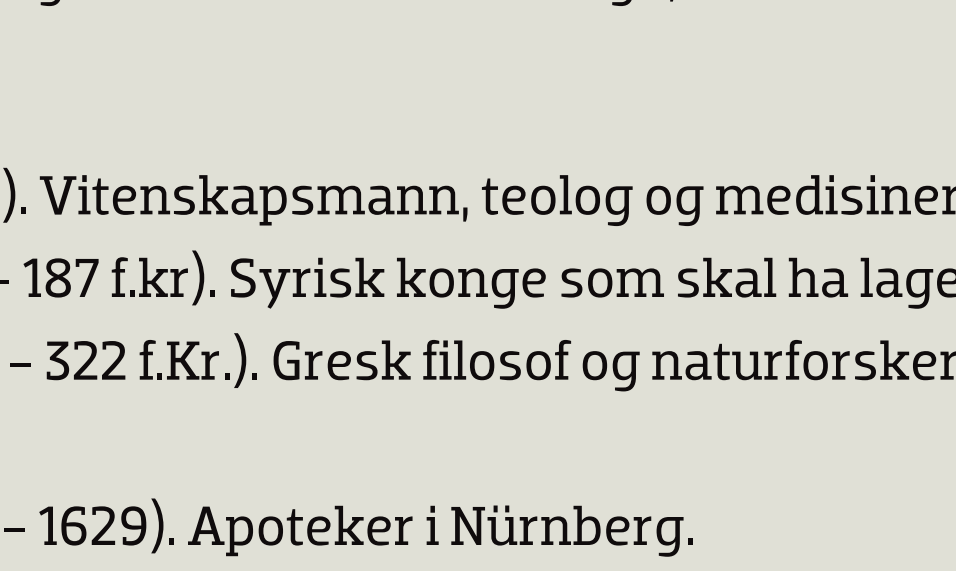

Foto: Eva Brænd / Norsk Folkemuseum

Portrettene i taket, angitt i alfabetisk rekkefølge, i hovedsak med navn og årstall som angitt i bildene:

Agrippa (1486 – 1540). Vitenskapsmann, teolog og medisiner fra Köln.
 Antiochus (234 f.Kr. – 187 f.Kr). Syrisk konge som skal ha laget den første teriak.
 Aristoteles (384 f.Kr. – 322 f.Kr.). Gresk filosof og naturforsker og er kalt «zoologiens far».
 Basilius Besler (1561 – 1629). Apoteker i Nürnberg.
 Cajus Plinius (23 – 79). Romersk forfatter og vitenskapsmann.
 Cosmos (Kosmas). Helgen for leger og medisn. Tvillingbror av Damian.
 Cykiasus (1512 – 1572). Apoteker i Koburg.
 Damian. Helgen for apotekere og farmasi. Tvillingbror av Kosmas.
 Demokritos (470 f.Kr. – 404 f.Kr.). En innflytelsesrik forsøkras filosof.
 Dioscorides (ca. 20 – ca. 90, tidsangivelse mangler). Sør F.Chrt., er feil). Gresk lege, farmakolog og botaniker.
 Dorothea Buchner (1608 – 1670). En lærd adelsdame fra Nürnberg.
 Galenus (131 – 201). Gresk lege, anatom og filosof.
 Georg Faber (1540 – 1610). Muligens Hubert Faber som var lege og forfatter til en av de første større tyske farmakopøer i Köln 1565.
 Hippocrates (460 f.Kr. – 377 f.Kr.). Gresk lege.
 Hygieia. Gudinne i gresk mytologi. Hun var Æskulaps datter og var «sunnhetshelgen».
 Menekrates (8 – 70). Livlege hos keiser Tiberius.
 Mithridates (164 f.Kr. – 121 f.Kr.). Pontisk konge.
 Paracelsus (1493 – 1541). Sveitsisk lege, professor og grunnleggeren av medisinsk og farmasøytisk kjemi.
 Scipio (1688 – 1756). Muligens Johann Conrad Scipio, apoteker i Darmstadt.
 Sommerhoff (1644 – 1713). Apoteker i Neu-Hanau.
 Theophrast (371 f.Kr. – 286 f.Kr.). Virket i Athen og er kalt «botanikkens far».
 Æskulap (gresk: Asklepios). Guden for medisn og helbredelse i henhold til gresk mytologi.

Andre glasstak

Svaneapoteket i Oslo er ett av tre fredete apotekinventar i Norge. Det ble opprettet i 1628, men dagens anlegg er fra 1896. Glasstaket er malt av Wilhelm Krogh. Det er i dag ikke apotekdrift i lokalene. Foto: Det Norske Kunsthistoriske Museum

Svaneapoteket i Oslo er ett av tre fredete apotekinventarer i Norge. De to andre er Svaneapoteket i Ålesund i ungdomstil og Apoteket Bien i Bergen i funksistil.

Svaneapoteket i Oslo ble opprettet i 1628. Dagens anlegg er fra 1896. Det er i dag ikke apotekdrift i lokalene. Glasstaket er malt av Wilhelm Krogh. Materialet er glassplater med dekor på innsiden, holdt på plass av trelister. Langs takets ytterkant løper en kant med blomsterornamenter. I feltene på hver side av midtaksen er avbildet legeskunstens og farmasiens aner, legeguden Asklepios og hans datter Hygieia, flankert av svanemotiver. De tverrgående feltene viser medisinsplanter som valmue, kongsløys, revebjelle, piggegle, bulmeurt og belladonna. Takdekorasjonen utgjør til sammen en ikonografisk enhet. Taket er i så måte representativt for det sene 1800-tallets holdning til dekor, synliggjøring gjennom bruk av kjente symboler.

Detall fra glasstaket i Svaneapoteket i Oslo. Foto: Norsk Folkemuseum

Detall fra glasstaket i Svaneapoteket i Oslo. Foto: Norsk Folkemuseum

Stukktak

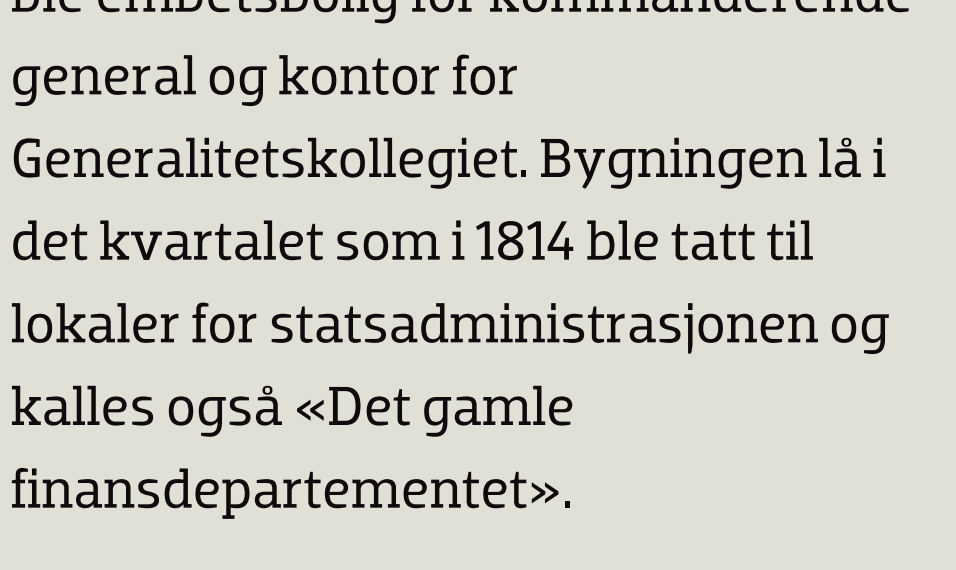
Et stukktak er et innvendig tak dekorert med gipsavstøpninger. Teknikken var populær på 1500-, 1600- og 1700-tallet med barokk- og rokokkostil. I Norge var det brukt i herskaplige bygninger fra 1600-tallet, og med en storhetstid på slutten av 1800-tallet, spesielt i murbyen Kristiania.

Gipsmaker, dønniker eller stukktor er en håndverker som lager dekorasjoner av gips til bygninger. Disse håndverkerne kom fra Europa, gjerne fra Tyskland og Danmark.

Generalitetsgården

Denne bygården i Dronningensgate 15 i Oslo ble bygget i 1714 som privatbolig for kjøpmann Tøger Eriksen Grøn. I 1737 ble Dronningensgate 15 kjøpt av general Hans Jacob Arnold. Fra Arnolds tid stammer den elegante barokktrapp i trapperommet, samt panel, dører og himlinger i hjørnerommene. Himlingene har vakre stukkarbeider med allegoriske fremstillinger, antagelig laget av Ole Trulsen Svartz rundt 1750.

Om stukktakene i Generalitetsgården er det skrevet: «I det hele er der fra Arnolds tid kun igjen de brystpanel og et par gipstak i første og annen etasjes hjørneværreiser. De er rikt utstyrt med ornamentikk og allegoriske fremstillinger. Ornamentikken er i tidlig rokokko, mens de allegoriske fremstillinger har avgjort barokkarakter. Første etasjes tak som er enklere enn annens, har et stort midtfelt med fremstilling av jakten, og i hjørnene er der blomster med kartusjer. I annen etasjes midtfelt synes rikdommen å være fremstillet. I hjørnene har vi de fire årstider, og for øvrig er taket rikt utstyrt med ornamentikk.»

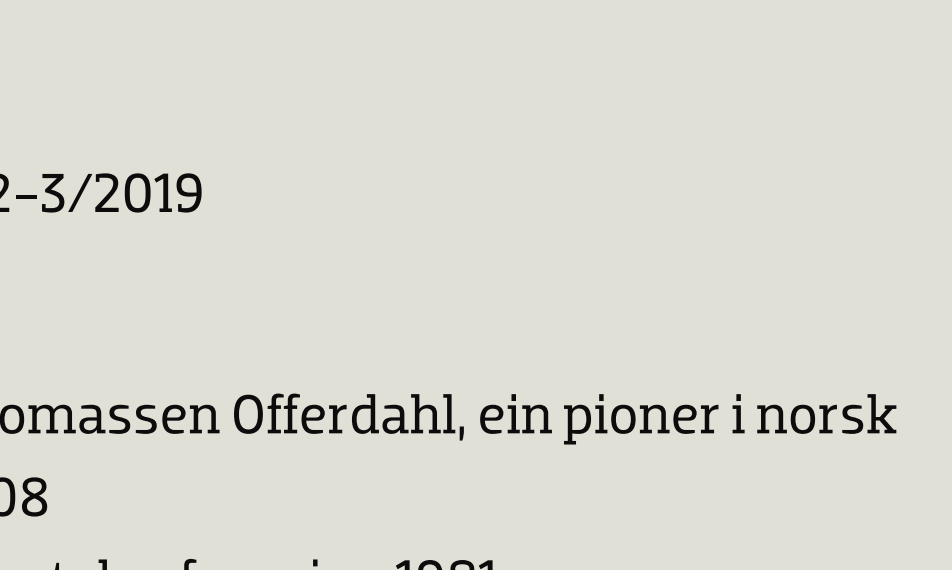

Utsnitt av stukktaket i Generalitetsgårdens 1. etasje. Foto: Eva Brænd / Norsk Folkemuseum

Utsnitt av stukktaket i Generalitetsgårdens 1. etasje. Foto: Eva Brænd / Norsk Folkemuseum

Staten overtok gården i 1760, og den ble embetsbolig for kommanderende general og kontor for Generalitetskollegiet. Bygningen lå i det kvartalet som i 1814 ble tatt til lokaler for statsadministrasjonen og kalles også «Det gamle finansdepartementet».

Utsnitt av stukktaket i Generalitetsgårdens 2. etasje. Foto: Eva Brænd / Norsk Folkemuseum

Gården ble gjenreist på Folkemuseet i 1928 for å tjene som utstillingsbygning, og har siden 1974 huset Norsk Farmasihistorisk museum.

Noter

[1] Se Museumsbulletinen 3 og 4/2018 og 2-3/2019

Kilder

Andersgaard, Henrik «Apotekar Helge Thomassen Offerdahl, ein pioner i norsk næringsmiddelindustri». Farmatid.no 2008
 Apotekfarmasi gjennom 100 år, Norges Apotekerforening 1981
 Borgerskap Embetsstand, prosjektbeskrivelse, Norsk folkemuseum 2016
 Ellingsen, Synnøve, Ragna Kure og Inger Lise Eriksen «Alt blir gammelt med tiden. Om Norsk Farmasihistorisk Museum». Norges Apotekerforenings Tidsskrift nr. 3 2006, 152–156.

Falskmynterens tak, norskfolkemuseum.no 2019

Folketellingen 1910 for Larvik kjøpstad.

Glasstaket fra Svaneapoteket i Larvik, kunsthistorie.com 2015

Kjos, Torgeir: Utstillingstekst i systematisk offisin, Norsk Farmasihistorisk Museum.

Lippestad J. og THT Andersen «Apotek på museum» i A-magasinet 21.09.1974

Mørk, Unni: Bidevind. Ragnar Mørks liv og virke. 2006.

Mørk, Unni og Ragnar Mørk: Svaneapoteket Oslo 1628 – 1978. Jubileumshefte, 1978.

Norsk Folkemuseums guidebok, 1996.

Norsk Folkemuseum årsberetning 1918.

Personlige meddelelser.

Wikipedia.no artikkel om Christian H Grosch.

Forfatterne utgjør Farmasimuseets utstillingsutvalg:
 Trygve Fjeldstad er tidligere redaktør og daglig leder for Norsk Legemiddelhåndbok.

Anne Elisabeth Smedstad er tidligere fagdirektør i Apotekforeningen.

Berit Regland er tidligere forbundsleder og rådgiver i Farmasiforbundet og Parat. Gjertrud Sæter er førstekonservator i Kulturhistorisk seksjon ved Norsk Folkemuseum.

Den digitale MUSEUMSBulletinen 2020
Nr. 92 © Norsk Folkemuseum 2020 ISSN 1592-3672